

УДК 94(477)+069.5:623.4+(450)"/"18": Національний музей історії України, Г. Полешко, польова книжка, військовий комісар

Шаповал Сергій Миколайович
науковий співробітник,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
serniksh@ukr.net

Shapoval Serhiy
Research fellow,
National Museum of Ukrainian History
(Kyiv, Ukraine)

**ДИРЕКТОР ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ УРСР ПОЛЕШКО Г. Я. ТА ЙОГО ПОЛЬОВА КНИЖКА
№ 1/п ВІЙСЬКОВОГО КОМІСАРА 2-Ї ДОНСЬКОЇ СТРЕЛЬЦЬКОЇ ДИВІЗІЇ ВІЙСЬКОМДИВА
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ НАУКОВОГО АРХІВУ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРИЇ УКРАЇНИ)**

**DIRECTOR OF THE STATE MUSEUM OF HISTORY OF THE UKRAINIAN SSR POLESHKO H. YA. AND HIS FIELD
№ 1/N OF THE MILITARY COMISSAR OF THE 2ND OF DON RIFLE DIVISION OF THE MILITARY COMMAND
(BASED ON THE MATERIALS OF THE SCIENTIFIC ARCHIVE NATIONAL MUSEUM OF UKRAINIAN HISTORY)**

Анотація

У статті вперше подається розширений життєпис Полешка Георгія Яковича – директора Державного історичного музею УРСР (1948–1950), створений на матеріалах фондів НМІУ, насамперед наукового архіву. У 2018 р. минає 68 років зі смерті Г. Полешка, який прожив бурхливе життя: був учителем, комісаром, чекістом, партійним діячем, кооператором, вченим, лектором, директором музею. Він присвятив себе служінню комуністичній ідеології і помер за часів сталінізму. На поч. ХХ ст. Г. Полешко протистояв національно-визвольним рухам в Україні. До наукового обігу вводиться польова книжка військового комісара 2-ї Донської стрілецької дивізії, в якій у 1920 р. служив Г. Полешко. До цього щоденника він занотовував накази, розпорядження, листи, вказівки, опубліковані в даній статті.

Ключові слова: Національний музей історії України, науковий архів НМІУ, Г. Я. Полешко, військовий комісар, 2-а Донська стрілецька дивізія, польова книжка, наказ.

Summary

This paper is the first to suggest Heorhiy Yakovych Poleshko's extended biography, the director of the State Historical Museum of the Ukrainian SSR in the 1948–1950s. Its is created on the basis of the NMIU funds, the Scientific Archive of the Museum in particular. Year 2018 marks the 68th of Heorhiy Poleshko's year of remembrance, who lived a vivid life during which he was a teacher, commissar and chekist, communist party figure, cooperator, scientist, lecturer, and themuseum director. He devoted his life to the service of the communist ideology and died in the Stalin era. Poleshko fought against the national liberation movements in Ukraine at the beginning of the 20th century. The scientific record introduces the field book of the military commissar of the Second Don Rifle Division, in which served H. Poleshko in 1920. To this diary he noted down the orders, commands, letters and instructions, which is published in this article.

Key words: the National Museum of Ukrainian History, Scientific Archive of the NMIU, Heorhiy Ya. Poleshko, Military Commissar, Second Don Rifle Division, field Book, order.

В науковому архіві Національного музею історії України (далі – НА НМІУ¹) зберігаються особисті документи Полешка Георгія Яковича – директора Київського державного історичного музею (1948–1950), передані його родиною і до цього часу належним чином не вивчені.

Г. Полешко був одним із тих, хто зі зброєю в руках встановлював радянську владу на теренах колишньої Російської імперії. Він народився в 1890 р. в м. Новогеоргіївськ (колишнє с. Модлин, або Новогеоргіївська

1 Національний музей історії України: науковий архів (далі – НМІУ: НА). – Ф. 12. – Оп. 2.

фортеця)² Варшавського генерал-губернаторства, походив із родини військовослужбовця, отримав фах педагога у Варшавському університеті, вчителював у Плоцьку (Польща, Мазовецьке воєводство). В 1913 р. переїхав до Москви, де в лютому 1917 р. вступив до більшовицької партії³. Брав участь у жовтневому захопленні влади в російській столиці більшовиками та у встановленні її в центральних губерніях (Воронеж, Москва) в 1918 р. Про це свідчать видані 12.08.1918 р. Г. Полешку в Москві⁴ мандат № 2 941 особливоуповноваженого Військово-політичного комісаріату 4-ї Воронежської дивізії та постійна перепустка № 25 від Воронежського губернського комісаріату із продовольчих справ⁵ та посвідчення № 6 525 Управління Головного комісара і Військового Керівника із формування та комплектування всіх продовольчих загонів від 13.09.1918 р.⁶. Мандатом № 8 Народного комісаріату із продовольства РФРР від 3.09.1918 р. Г. Полешка призначили особливоуповноваженим із формування продовольчого полку, до якого повинні були увійти всі продзагони Воронежської губернії⁷.

Як особливоуповноважений військово-політичного комісара 4-ї Воронежської продовольчої реквізичійної бригади Г. Полешко був співробітником Воронежської надзвичайної комісії з боротьби з контрреволюцією та отримав надзвичайні повноваження для боротьби зі спекуляцією та посадовими злочинами⁸. Г. Полешко створював продзагони та займався конфіскацією майна у селах Воронежській губ. за участі 4-ї Воронежської дивізії Червоної армії та органів ВНК РФРР. Отже, Червона армія та Всеросійська надзвичайна комісія вилучали продукти в сільських місцевостях за наказами військово-політичного керівництва з Москви, тобто продзагони формувалися з армійських частин Радянської Росії часів В. І. Ульянова-Леніна.

Діяльність Г. Полешка в 1919 р. фіксують видане штабом 8-ї армії посвідчення № 42 102 від 5.06.1919 р.⁹; видане в Харкові посвідчення № 13 290 від 18.06.1919 р.¹⁰; посвідчення Політичного відділу № А 0 317 від 19.08.1919 р., за яким Г. Полешко є другим політичним комісаром 13-ї стрілецької дивізії¹¹. Ці документи свідчать про його перебування в Україні, участь в агресії Радянської Росії проти УНР та боротьбі з Білим рухом.

З документів стає відомо, що Г. Полешко захворів на туберкульоз та був госпіталізований. 3.10.1919 р. начальник медичної служби 8-ї армії видав йому медичне свідоцтво № 14 526¹² та довідку Наркомздорову Радянської Росії, який очолював М. О. Семашко. Цим же числом датоване посвідчення № 5 096 Г. Полешка як уповноваженого революційної військової ради 8-ї армії. Те, що ще хворому Георгію Яковичу видали посвідчення революційної військової ради 8-ї армії, свідчило про його високий статус в командно-комісарському складі Робітниче-селянської Червоної армії (далі РСЧА¹³). Видана 11.10.1919 р. старшим лікарем 199-го військово-санітарного потягу довідка № 9 598¹⁴ підтверджує, що Г. Полешко вважався цінним кадром в РСЧА. 12.10.1919 р. була зроблена виписка госпіталю № 8 із історії хвороби Г. Полешка.

Видане 4.08.1920 р. Політичним управлінням Північно-Кавказького військового округу посвідчення засвідчує, що Г. Полешка було призначено військовим комісаром 2-ї Донської дивізії¹⁵ (такі посвідчення надавались раз на місяць через плінність кадрів під час військових дій).

У 1920 р. Г. Полешко обіймав посаду військового комісара 2-ої Донської стрілецької дивізії, яка воювала в Україні, зокрема в районі Мелітополя, і після розгрому військ барона П. Врангеля обороняла місто від Революційної повстанської армії України Н. Махна, про що свідчить "Польова книжка № 1/п Військового комісара 2-ої Донської стрілецької дивізії Військкомдива Полешка Г. Я."¹⁶. Дані цього документа підтверджує

2 Національний музей історії України: фонди (далі – НМІУ: фонди). – РД. – Оп. 719.

3 НМІУ: НА. – Ф. 12. – Оп. 2. – Спр. 43. Некролог Полешка Г. Я.

4 Там само. – Оп. 1. – Спр. 17

5 Там само. – Спр. 16.

6 Там само. – Спр. 15.

7 НМІУ: фонди. – Оп. 719. – РД–11 788.

8 Там само. – РД–11 787, 11 788.

9 НМІУ: НА. – Ф. 12. – Оп. 1. – Спр. 18

10 Там само. – Спр. 20.

11 Там само. – Спр. 30.

12 Там само. – Спр. 22.

13 Шаповал С. М. Зловісні таємниці директора Державного історичного музею УРСР Георгія Полешка. 10.12.2017 / [Ел. ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum.ua/post/40134> (дата звернення: 6.02.2018). – Назва з екрана.

14 НМІУ: НА. – Ф. 12. – Оп. 1. – Спр. 24.

15 НМІУ: фонди: РД. – Оп. 719. – РД–11795.

16 НМІУ: НА. – Ф. 12. – Оп. 1. – Спр. 43.

Наказ по 2-й Донській стрілецькій дивізії № 485 від 4.11.1920 р.¹⁷, посвідчення 2-ї Донської стрілецької дивізії Г. Полешка у зв'язку з хворобою (інфлюенцою), посвідчення 2-ї Донської стрілецької дивізії № 8 018 від 12.11.1920 р. про звільнення Г. Полешка з лав Червоної армії через хворобу¹⁸.

Після 1920 р. Г. Полешко перебував на керівних посадах, займався партійною, господарчою, пропагандистською та навчальною роботою.

У 1921 р. він брав участь у створенні Дагестанського комітету Російської комуністичної партії більшовиків (далі РКП(б)). Про це свідчать перепустка № 1 754 від 15.09.1921 р. Дагестанського Комітету Комісаріату¹⁹, делегатський квиток № 203²⁰ від 1921 р.²¹, квиток № 92 учасника I-ї Дагестанської партконференції РКП(б) від 28.11.1921 р.²², посвідчення Дагестанського комітету РКП(б) 1921 р.²³, посвідчення № 122 Політичного управління Північно-Кавказького військового округу²⁴. На Північному Кавказі секретар Дагестанського комітету РКП(б) Г. Полешко знову захворів і на прохання № 9 665 від 9.12.1921 р. Дагестанського комітету РКП(б) Наркомздорову РСФСРМ. О. Семашку був направлений до санаторія в Москві²⁵.

Після цього Г. Полешко був переведений на господарчу роботу на Ставропольщині, де в часи нової економічної політики (НЕПу) він став кооператором. На це вказують посвідчення № 11 526 від 13.08.1922 р. Ставропольського губернського союзу кооператорів²⁶, квиток № 156 делегата 7-го Ставропольського губернського з'їзду кооператорів від 6.12.1922 р. Видане в лютому 1923 р. Ставропольським губернським союзом кооператорів посвідчення № 1 381 містить інформацію, за якою Г. Полешко є головою правління Губсоюзу кооператорів²⁷.

У 1923 р. він був членом Ставропольського губернського політвідділу²⁸ та членом Ставропольського губернського виконкому. Згідно з посвідченням 23.05.1923 р. як Голова правління "Турксоюзу" Г. Полешко вже перебував у Ашгабаді²⁹, до якого згодом був евакуйований (потрапив удруге) під час Другої світової війни.

У 1924 р. Г. Полешко направили на роботу в Україну. Посвідчення № 86 181 від 22.10.1924 р. вказує на те, що він був уповноваженим правління акціонерного товариства "Хлібопродукт"³⁰, у 1924 р. працював управителем та директором "Українбанку"³¹, у 1925–1926 рр. працював заступником голови товариства "Геть неписьменність"³², в Народному комісаріаті освіти УСРР у Дніпропетровську, у 1927–1929 рр. був членом Дніпропетровського окружного виконавчого комітету Ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів³³.

У 1927–1939 рр. Г. Полешко перебував на науково-викладацькій роботі, ймовірно, за станом здоров'я та як педагог за освітою. Про цей період у його житті свідчать членський квиток № 179 288 Спілки робітників освіти СРСР від 8.09.1927 р.³⁴; квиток № 1 458 Секції наукових співробітників від 23.05.1933 р.³⁵ та посвідчення № 153 від 27.09.1939 р. доцента Московського вечірнього Машинобудівного інституту³⁶.

З 27.12.1932 р. Г. Полешко користувався службовим квитком № 000 201 для безкоштовного проїзду залізницями СРСР³⁷. Його не зачепили політичні репресії 1930-х рр. Хворобливий старий більшовик, із

17 Там само. – Спр. 28.

18 Там само. – Спр. 31.

19 Там само. – Спр. 29.

20 Там само. – Спр. 38.

21 Там само. – Спр. 37.

22 Там само. – Спр. 36.

23 Там само. – Спр. 35.

24 НМІУ: фонди: РД. – Оп. 719. – РД–11 798.

25 НМІУ: НА. – Ф. 12. – Оп. 1. – Спр. 41.

26 Там само. – Спр. 45.

27 Там само. – Спр. 44.

28 НМІУ: фонди: РД. – Оп. 719. – РД–11 800.

29 НМІУ: НА. – Ф. 12. – Оп. 1. – Спр. 33.

30 Там само. – Спр. 32.

31 НМІУ: фонди: РД. – Оп. 719. – РД–11 805. Посвідчення Держбанку № 4 499.

32 Там само. – РД–11 806–11 808.

33 Там само. – РД 11 809. Посвідчення № 106 (1927); РД–11 810. Посвідчення № 132 (1929).

34 НМІУ: НА. – Ф. 12. – Оп. 1. – Спр. 3.

35 Там само. – Спр. 11.

36 Там само. – Спр. 9.

37 Там само. – Спр. 4.

досвідом партійної роботи на Північному Кавказі, він продовжував займатися науковою та викладацькою діяльністю. Свою особисту зброю Г. Полешко здав лише у 1938 р.³⁸: згідно талону прибуткового ордеру № 8 797 від 5.02.1938 р. відділу СПЦ Управління НКВС по МО НКВС СРСР Управління РК Москви прийняло від Г. Полешка пістолет Маузер № 7–53 42/45 із патронами Браунінг калібру 7–63 (45 шт.), 7–65 (8 шт.) та 6–35 (5 шт.).

Напередодні Другої світової війни Г. Полешко згідно із посвідченням № 071 від 16.02.1940 р., був лектором РК ВКП(б)³⁹ у Москві та, згідно із дійсним до 31.12.1941 р. посвідченням № 4 працював вченим секретарем⁴⁰ у Московському ботанічному саду⁴¹.

16.10.1941 р. Г. Полешко виїхав до Ашгабада (Туркменія), про що свідчить посвідчення № 13/15, де займався науково-викладацькою роботою, що засвідчує членський квиток № 528 290 про вступ 1.01.1942 р. до Профспілки працівників вищої школи та наукових організацій. Повернувшись з евакуації, у 1943–1944 рр. Г. Полешко працював заступником директора заводу № 37 у Москві⁴².

Переїхавши у травні 1944 р. до Києва, Г. Полешко був призначений керівником республіканського тресту "Макаронпром"⁴³. 29.04.1946 р. він отримав медаль "За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 рр."⁴⁴. Г. Полешко продовжував займатися лекторською діяльністю, у 1945–1947 рр. був директором лекційного бюро Вищої партійної школи УРСР⁴⁵.

У липні 1948 р. Г. Полешка призначили директором Київського державного історичного музею УРСР (далі ДІМ): в НА НМІУ⁴⁶ зберігаються його робочі посвідчення за 1948–1949 рр.⁴⁷. Водночас Г. Полешко був заступником голови оргкомітету Всесоюзного товариства з розповсюдження наукових та політичних знань УРСР⁴⁸, про що свідчить членський квиток № 10 071 цього товариства від 7.06.1948 р.⁴⁹.

Як згадувала співробітниця ДІМ Г. М. Шовкопляс, Г. Полешко раптово помер 31.05.1950 р. у присутності співробітників музею, які прийшли його провідати (Рис. 1).

У НА НМІУ (фонд 12, опис 2, спр. 43) зберігається "Польова книжка № 1/п Військового комісара 2-ї Донської стрілецької дивізії Військкомдива Полешка Г. Я." – виданий друкарнею штабу Московського військового округу зошит у м'якій палітурці, частина аркушів якого складається навпіл. У графі для заповнення року зазначено "191... г." (Рис. 2). На обгортці обкладинки вміщена інструкція з користування польовою книжкою: "Донесенія (приказанія) складаються вдвое вдоль и поперек (подобно обыкновенным телеграммам) и клеиваются (если нужно) прилагаемыми к книжке особыми марками или полковой печатью для пакетов". На цьому ж аркуші зображено давньоруського воїна в шоломі зі щитом, а також міститься супровідний напис "Издательство «Воинъ» Москва" (Рис. 3).

У "Польовій книжці" є незаповнені та відірвані аркуші, які, мабуть, були відправлені до місця призначення. Так, на арк. 3 можна прочитати: "<...>вить там отряд, а отделению перейти в с. Антоновка.

Шесть: О получении сего и отдания распоряжения донести.

Военноштаб 2 Донской. Комиссар штаба С. Павлов."

На арк. 5 є запис про адресата Розпорядження, хоча сам текст відсутній: "Командиру 1 полка тов. Феньзенгарту".

На арк. 7 вперше у "Польовій книжці" викладено розпорядження № 206/к від 14.02.1920 р. (час створення цього документа – 22 год. 15 хв.) командиру 3-го полку т. Ламському (штаб Окремої 8-ї бригади армії): "Выставите заставы на Придаченском мосту и других подобных пунктах, где задерживайте все подводы и по соглашению с губтранотом использовать для выступления полков. О получении сего приказа и отданных распоряжениях донести Комбригу и Комиссару бригады".

На арк. 9 є текст розпорядження комісару 3-го полку Кореневу від 15.02.1920 р. про поповнення полку

38 Там само. – Спр. 43.

39 Там само. – Спр. 12.

40 НМІУ: фонди: РД: картотека. – Оп. 719.

41 Там само. – Спр. 5.

42 Там само.

43 Там само.

44 НМІУ: НА. – Ф. 12. – Оп. 1. – Спр. 6.

45 НМІУ: фонди: РД: картотека. – Оп. 719.

46 НМІУ: НА. – Ф. 12. – Оп. 1. – Спр. 1.

47 НМІУ: фонди: РД. – Оп. 719. – РД–11 820.

48 Там само. – Оп. 719.

49 Там само. – Спр. 2.

червоноармійцями без документів, яких зустрінуть у дорозі під час руху. Розпорядження, підписане комісаром бригади Г. Полешком та партійним секретарем 2-ої Донської стрілецької дивізії, свідчить про нестачу вояків у складі бригади. Це підтверджує і розпорядження від 15.02.1920 р. політкомбрига командирів і комісарів 1-го полку Казалинському поповнювати полк червоноармійцями, які не мають документів і які зустрінуться в дорозі (арк. 10).

На цьому тлі має буденний вигляд розпорядження № 20 від 17.02.1920 р. (арк. 11), відправлене о 9 год. 30 хв. командирів 1-го полку Феньзенгарту: "Прошу в срочном порядке послать 20 вооруженных красноармейцев в распоряжение представителя Ревтрибунала в Чинаш немедленно, для сбора подвод. Комбриг. Комиссар". На нашу думку, підводи були потрібні для: 1) перевезення тіл розстріляних до місця поховання; 2) доправлення засуджених до розстрілу до місць виконання вироку; 3) передислокацію Ревтрибуналу до нового місця розташування.

На арк. 13 міститься лист Г. Полешка до людини на прізвище Добкін: "Посылаю тебе долг, который я тебе не мог отдать в течении 13 дней июня по истечении срока отдачи, и думаю, что ты не серчай уже больше. Пришли побольше политработников, а также знакомых с техническим делом коммунистов – коммунисток. Жду ответа. Полешко." Цей запис свідчить про практичну складову міркувань автора, який, як комісар, прагнув бачити поруч із собою людей із технічними знаннями та обов'язково представників правлячої партії.

На арк. 15 дублюється надісланий до м. Новокорсунське рапорт від 23.08.1920 р. начдива Б. Колчигіна та військкомдива Г. Полешка командарму 9-ї армії: "Доношу, что действия кавалерии срывают <...> она совершенно не входит в соприкосновение с противником и не выдерживает даже маленького боя. Начдив Кавказской кавалерийской отказывается от исполнения приказа, ссылался на то, что ни на неподчинении мне и совершенно не видать низя <...> ими <...> дела. 1 бригада 1 кавдивизии отставала от неконных частей не прикрыла бригады 1-го стрелкового полка дивизии в спешке убирался 1 стрелк. полка от первых же выстрелов противника...⁵⁰". Далі викладені звинувачення на адресу кавбригади 14-ї дивізії, яка самовільно відійшла "по ошибке" на ділянці фронту 2-ї Донської стрілецької дивізії. Це стало причиною знищення частини 3-ї бригади дивізії та 1-а кавбригади та залишення 3-я бригадою позицій.

Щоб зрозуміти, що відбувалося в серпні 1920 р. на фронті, звернемося до історії 2-ої Донської стрілецької дивізії (далі ДСД), яку, на думку дослідника А. А. Магеромова, було створено у 1918 р.⁵¹ і у лютому 1919 р. у складі 1-ї армії Червоної армії воювала в Башкортостані та на Уралі проти отамана Дутова. За іншою версією, 2-а ДСД була сформована Наказом № 75 по Північно-Кавказькому військовому округу від 1.05.1920 р. в м. Азов з частин Окремої показової бригади, 3-ї бригади 16-ї стрілецької дивізії та Караульної бригади військ Донської обл.⁵².

У 1920 р. 2-а ДСД у складі 13-ї армії червоних воювала проти армії генерала Врангеля: в липні–серпні 1920 р. ліквідувала десанти полковника Ф. Назарова та генерала С. Улагая. 2-а ДСД брала участь у Північно-Таврійській операції, у жовтні 1920 р. – в захопленні міст Маріуполь та Мелітополь; у листопаді 1920 р. забезпечувала охорону Азовського узбережжя. Штаб дивізії (що налічувала 22 600 бійців⁵³) перебував в м. Джанкой. У листопаді–грудні 1920 р. бригада дивізії воювала проти армії Н. Махна; тоді ж був заарештований і розстріляний С. Каретников⁵⁴; 7–27.12.1920 р. 3-я бригада дивізії захищала Мелітополь.

На арк. 16 "Польової книжки" міститься текст розпорядженням голові ревкому с. Волноваха⁵⁵ від 20.10.1920 р. (10 год. 05 хв.): "Вследствии громадного наплыва на станции Волноваха всевозможного рода спекулянтов и др. подозрительной публики и необходимости развернуть на станции оперативный штаб,

50 Про тогочасну ситуацію на фронті йдеться у статті Г. Боранової "Они боролись за мир на земле Донской" (Азовская неделя (газ.). – 2005. – 12 мая. – С. 4; 19 мая. – С. 4) / [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://azovlib.ru/index.php/2016-04-06-12-22-12/2016-06-27-12-53-24/10-123/1170-2> (дата обращения: 6.02.2018). – Название с экрана.

51 НМІУ: фонди: РД: картотека. – Оп. 719.

52 Центральный государственный архив Советской армии (с июня 1992 г. – Российский государственный военный архив). В 2 т. Т. 2. Путеводитель. – М., 1993. – С. 127 / [Эл. ресурс]. – Режим доступа: <http://guides.rusarchives.ru/browse/guidebook.html?bid=121&sid=92104#refid92013> (дата обращения: 6.02.2018). – Название с экрана.

53 Магеромов А. А. 9-я Донская стрелковая дивизия. 17.01.2008. – С. 1 / [Эл. ресурс]. – Режим доступа: http://artofwar.ru/m/maa/text_0350.shtml (дата обращения: 6.02.2018). – Название с экрана.

54 Колчигин Б. К. був у 1920 р. начдивом 2-ї Донської стрілецької дивізії, сама стаття написана в 1973 р., див.: Колчигин Б. К. Воспоминания: Успехи 2-й Донской стрелковой дивизии против банд Махно // Союз писателей (ж., М.). – 2006. – № 7 / [Эл. ресурс]: Журнальный зал. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/sp/2006/7/11ko7-pr.html> (дата обращения: 06.02.2018). – Название с экрана.

55 Нині – місто у Донецькій обл.

предлагаю Вам немедленно очистить один из ближайших домов в поселке, куда поместить всех плохо одетых из публики, для освобождения станции. Военный Комиссар боевого участка Полешко”.

Це – реалії тогочасного повсякденного життя в умовах війни, коли було багато біженців. Варто процитувати начальника санітарної служби 2-ї ДСДЛ. О. Зільбера (відомого радянського вірусолога та бактеріолога), який взимку 1919–1920 рр. поблизу м. Саратов став свідком передислокації частин Запасної армії РСЧА з району Пензи на Дон. Л. Зільбер описав життя місцевих німців⁵⁶: “На первый перегон нам пригнали 50 подвод, мобилизованных в немецких селах вокруг Саратова. Лошади были превосходные, упитанные. Выехали мы из Саратова в конце февраля и по хорошему санному пути двигались быстро, останавливаясь главным образом в немецких деревнях. Меня поразило достаток, в котором жили немцы. Хорошие просторные рубленые избы с тесовыми крышами, высокие кровати с чистейшими подушками, подымающимися чуть ли не до потолка, свиное сало толщиной в несколько вершков, ситный белый хлеб с хрустящей корочкой. Упитанные коровы, громадные тупорылые свинки, упитанные лошади, упитанные люди. А почти рядом, иногда с теми же названиями, наши российские деревушки с тесными избами, крытыми соломой, тощие лошади и коровы, остроносые, тощие, на длинных ногах свинки. И народу в наших деревнях было гораздо меньше, чем в немецких, одни женщины, дети и старики. Когда останавливались в этих деревнях, чаще приходилось делиться своим военным пайком, чем получать что-либо у хозяев”.

У спогадах колишнього начдива 2-ї ДСД генерал-лейтенанта Б. К. Колчигіна про боротьбу з махновським національно-повстанським селянським рухом в Україні є свідчення командарма 1-ї кінної армії червоних С. М. Будьонного про те, що в боротьбі проти радянської влади брали участь 200 тис. озброєних людей⁵⁷.

На арк. 17 “Польової книжки” розміщено текст наказу № 3 від 24.10.1920 р., адресованого головному – начальнику відділення № 3 Головного трибуналу: “Первое: За последнее время колебание и неустойчивость фронта вынудило меня на Учреждения дивизии выделять полковые органы дивизии. В настоящую минуту устойчивость фронта гораздо определеннее, но, кроме того, критически на опыте полевые организации не в состоянии были выполнить всюду работу, которая на них возлагалась; чувствовался недостаток общего координирующего действия во всей работе, которую трудно было объединить в Полевых и Тыловых Учреждениях. На основании выше изложенного приказываю: а) Все Тыловые и Полевые Учреждения объединить вместе; б) Определить в районе расположения Штадива не далее 10–12 верст; в) Установить Летучую Почту со Штадивом так, чтобы пост от поста находился не далее 3–4 верст; г) Все громоздкие и лишние вещи, как то Декорации, Библиотека Центрального Клуба и т. д. держать не далее обозов третьего разряда, Прод. и Арт. баз отдела снабжения”.

У пп. 2 і 3 означеного наказу йдеться про розміщення польових та тилових служб дивізії; у п. 4 – про те, щоб служби бралися до роботи на місцях розміщення; у п. 5 повідомляється про зв’язок, який треба підтримувати; в п. 6 йдеться про забезпечення зв’язку; у п. 7 рекомендується виявляти хворих та депресивних службовців; у п. 8 наказується доповідати про виконання наказу № 3 особисто військомдиву 2-ої дивізії Г. Полешку та комісару штабу. З тексту наказу № 3 також стає відомо, що 2-й ДСД був пропагандистський театр та бібліотека.

На арк. 19 міститься доповнення до наказу від 25.10.1920 р., надіслане із с. Чердакла⁵⁸ на відділення Головного трибуналу та Головному з уточненням “виконати терміново”: “В дополнение приказа по дивизии от 25/X.20 за № 0 069 – приказываю:

Первое: Всем вышеозначенным учреждениям завтра выступить из Чердакла по маршруту хут. Ратолик, Каранды и Эфримин и не позднее 12 часов прибыть в ст. Никольское, держа связь, согласно приказу № 03 со Штадивом, находящимися в ст. Покровское.

Второе: Вследствие сдачи хозчасти Подива вр. и д. Зориним тов. Казалинскому назначаю Комиссию из представителей от особотделения Трибунала Подива для проверки наличности и правильности ведения выдач распределений. Комиссии собраться под председательством представителя от особотделения 27/X.20 и не позднее 30/X.20 закончить работу. О результатах донести мне.

Третье: Военкомснабдива Иванова Нашдиву освободить от занимаемой им должности, предложив помвоенкомарта Козарину вступить в должность <...> военкомснабдива с 27/X.

Четвертое: Начподиву не позднее 26/X.20 слать все данные о нуждах <...> для доклада <...>

Пятое: Во всем остальном руководствоваться последним приказом.

Шестое: О получении сего и отданных распоряжениях донести.

Военкомдив 2 Донской Полешко”.

56 Центральный государственный архив Советской армии...

57 Колчигин Б. К. Воспоминания..

58 Нині – с. Кременівка Нікольського р-ну Донецької обл.

Отже, через проблеми з матеріально-технічним забезпеченням підрозділів 2-ї ДСД комісар Г. Полешко був змушений замінити кадри та з'ясувати стан речей. Те, що комісія зі звіряння постачання працювала від Трибуналу, дозволяє припустити, що керівник госпчастини Зорін був засуджений до розстрілу, оскільки надалі це прізвище у "Польовій книжці" не згадується.

Чорнило на арк. 20 вицвіло, проте можна стверджувати, що це – текст Доповнення № 5 від 27.10.1920 р. до наказу, адресованого начподиву відділення № 3 Головтрибуналу зі ст. Нікольське: "В дополнение к последнему боеприказу по дивизии от 27/X.20:

Первое: Всем политучреждениям завтра не позднее <...> часов в с. Захарьевка <...> и расположиться, установив связь со штабом, находящемся в с. Берестове⁵⁹.

Второе: Во время движения придерживаться из следующей разведки <...>

Третье: Все команды иметь позади обоза как прикрытие его...<...>

Четвертое: <...> о каждом месте своей стоянки.

Военкомдив 2 Донской Полешко".

З цього документа стає зрозуміло, що в умовах активного протистояння із селянсько-повстанським рухом в Україні в листопаді–грудні 1920 р. відбулася передислокація політичного управління 2-а ДСД, яка 8.11.1920 р. взяла участь у Перекопсько-Чонгарській операції РСЧА проти військ барона Врангеля.

На арк. 21 "Польової книжки" міститься текст розпорядження від 27.10.1920 р. під вихідним № 77/п, адресоване зі ст. Нікольське начподиву відділення № 3 Головревтрибуналу: "Вследствие желания окончательно наладить работу политучреждений вверенной мне дивизии предлагаю сегодня 27/X ровно в 10 ч. в моей квартире собраться всем ответственным политработникам вышеуказанных учреждений для обсуждения следующих вопросов:

1. Недостатки <...>

2. Организационный вопрос.

3. Текущие дела.

Надлежит явиться всем <...> с определениями <...> к вышеуказанным вопросам. На обороте сего росписка ч-нов отделов с просьбой <...> возвратит сносение это мне. Военкомдив 2 Донской Полешко."

Цей документ свідчить про спроби Г. Полешка налагодити роботу політорганів. На звороті арк. 21 "Польової книжки" міститься перелік посад, підпорядкованих військовому комісару 2-ої ДСДГ. Полешку: "1. Начподив. 2. Н-к орготдела. 3. Н-к культотдела. 4. Н-к общаотдела. 5. Секретарь.

Особоотделение № 3: Н-к Особотдел. Н-к Информотдел. Н-к Военкомотчасти. Н-к Секретной части.

Ревтрибунал: Председатель. Завед. Военследствия. Секретарь.

Комдивдел: 1. Председатель. 2. Член. 3. Уполномоч. 4. Секретарь. 5. Военком Заградотряда. 6. Н-к Заградотряда".

У документі є приписка, що начальника заміщає його заступник, і підпис військкомдива Г. Полешка.

Отже, ревтрибунал та загородзагін підпорядковувалися військкомдиву 2-ої ДСД комісару Г. Полешку. При цьому посада комісара загородзагону в ієрархії дивізії була вищою, ніж посада начальника цього підрозділу. Це підтверджується перебуванням в 1920 р. у штатному розкладі дивізії РСЧА загородзагону, що належав до політустанов цієї частини та підпорядковувався військовому комісару дивізії. Це свідчить, насамперед, про те, що командування РСЧА використовувало загородзагони, які під час бою відстрілювали тих, хто відступав, або готових здатися в полон червоноармійців. Підпорядковані комісару дивізії Г. Полешку загородзагони також могли використовуватися для потреб ревтрибуналу дивізії – виконувати вироки засудженим до розстрілу.

В Доповненні до Наказу № 06 від 21.10.1920 р., написаному о 14 год. у с. Андріївка (арк. 22) та адресованому начподиву начособвідділення Головревтрибуналу, мовиться наступне: "В дополнение к последнему боеприказу по дивизии приказываю:

Первое: Всем политучреждениям завтра не позднее 30/X.20 г. выступить с Берестовое по маршруту: Берестовое – Андреевка – Радановка, где и расположиться, имея летучую почту по большаку со Штадивом находящемся в Нельговка.

Второе: Квартирверов выслать немедленно после чего сего, под руководством старшего квартирвера от Начдива.

Третье: Во всем остальном руководствоваться ранее изданными приказами.

Четвертое: О получении сего и отданных распоряжениях донести.

⁵⁹ Нині – село у Бахмутському р-ні Донецької обл.

Военкомдив 2 Донской Г. Полешко
Военкомштадива 2 Донской С. Павлов”.

Із цього документа стає зрозуміло, що Г. Полешко та С. Павлов переймалися розміщенням у селах їхніх політичних установ та підтримання з ними зв'язку. Контролював ці установи начальник політичного відділу дивізії, він же – начальник особливого відділення голови революційного трибуналу дивізії.

На арк. 23 міститься відправлене зі ст. Нельговка⁶⁰ Доповнення від 30.10.1920 р. до Наказу № 07, адресоване начподиву начособвідділення головревтрибуналу головкомдиву. У ньому, зокрема, йдеться: “В дополнение к последнему боеприказу по дивизии приказываю:

Первое: Всем политучреждениям завтра 31-Х-20 г. не позднее 10 часов выступить из с. Радановка по маршруту: Радановка – Чюневка – Зеленовская –<...> – Марьяновка где и расположиться.

Второе: Со Штадивом установить летучую почту находящемуся в Нововасильевской⁶¹.

Третье: Во всем остальном руководствоваться ранее изданными приказами.

Четвертое: С получением сего и отданных распоряжениях донести.

Военкомдив 2 Донской Г. Полешко
Военкомштадива 2 Донской С. Павлов”.

Цей документ свідчить про переміщення в кін. 1920 р. політустанов 2-ї Донської стрілецької дивізії в умовах бойових дій на півдні України. Південний фронт Червоної армії під командуванням М. В. Фрунзе пересувався в напрямі Криму, відтісняючи армію барона П. Врангеля. Дивізія Г. Полешка проривалася до Криму, попри втрати в особистому складі.

На арк. 24 розміщено текст Доповнення до наказу № 08 від 31.10.1920 р., адресованого з Мелітополя начподиву начособвідділення головревтрибуналу. У ньому мовиться про таке: “В дополнение к боеприказу по дивизии № 0 074 приказываю:

Первое: Всем политучреждениям дивизии ‘/. <...> сти не получили последний приказ 07 из с. Радановка по маршруту: с. Радановка – Зеленовка – Мануйловка – Марьяновка’/. и если получен на маршрут: Марьяновка – Новоспасское – Осиповка – Нововасильевка, что по столбовой дороге – гор. Мелитополь – ст. Толусник – ст. Гутерталь – с. Акимовка, что при ст. Акимовка в 25 верстах юго-зап. гор. Мелитополя где и расположиться.

Второе: Маршрут совершить в течении двух суток и прибыть 2-го ноября 1920 г. не позднее 14 часов в с. Акимовка. Точное выполнение и срока сего приказа возлагаю на личную ответственность начальников политучреждений. Во время пути допускаю получасовые стоянки в населенных пунктах по пути следования для согревания озябших людей.

Третье: Связь со Штадивом иметь через представителя Штадива который будет дожидаться Вас в почтовом учреждении с. Акимовка для дачи Вам дальнейших распоряжений.

Четвертое: Во всем остальном руководствоваться изданными приказами.

Пятое: О получении сего и отданных распоряжениях донести.

Военкомдив 2 Донской Полешко

Военкомштадива <...>”.

Наведений документ засвідчує, що на фронті 2-га Донська стрілецька частина, та, зокрема, політустанови, не завжди вчасно отримували вказівки, куди рухатися і що робити.

На арк. 25 “Польової книги” міститься текст поганой збереженості, який можна визначити як наказ № 1/п військового комісара 2-ої ДСД військомдива Г. Полешка. Вдається прочитати написане олівцем: “В следствии близости прифронтовой полосы и тяжелой организации совчасти, а в некоторых местах и отсутствия такова <...>”.

На арк. 28 – продовження документа, що починається на арк. 27: “<...> числа патрулей внутри села, караульные помещения возлагаю на начподива.

Третье: Предком <...> ездиву руководствоваться последними распоряжениями об организации облав, обысков и пр. в черте разграничительных линий от гор. Мелитополь и до расположения наших фронтовых частей включительно.

Четвертое: В случае обнаружения мародерства, поджогов, грабежей немедленно использовать отряды при особ. отд. и Рев. Трибунале и немедленно доносить мне.

Пятое: До моего сведения дошло, что Особое отделение вопреки всех распоряжений перешло в Б. Утеноч,

60 Нині – село та залізнична станція у Приморському р-ні Запорозької обл.

61 Нині – село поблизу м. Бердянська Запорозької обл.

тогда как все политучреждения расквартированы в с. Акимовка а так как особ. отделение в оперативном отношении подчинено непосредственно мне Начособотделения приказываю немедленно с получением сего выступить из Б. Утеноч и прибыть в с. Акимовка, если особ. отд. необходимо провести какую либо операцию в Б. Утеноче, то оста <...>”.

Це останній запис “Польової книжки” комісара Г. Полешка, яка є унікальним документом. Згідно з переліком документів управління 38-ї стрілецької дивізії (у 1920 р. – 2-ї ДСД), які зберігаються в Російському державному військовому архіві у Москві, “Польова книжка” військового комісара Г. Полешка за 1920 р. відсутня⁶², проте є “Польові книжки” начальника дивізії та начальника штабу за цей рік. Як сталося, що фахівці з архіву Радянської армії часів СРСР, які мусили забрати цей важливий документ на зберігання до Москви, не зробили цього?

Саме з “Польової книжки” Г. Полешка стає відомо, що політустановами в Червоній армії в 1920 р. вважалися особливе відділення № 3, ревтрибунал та відділ комісара дивізії зі справ, при якому існував загородзагін⁶³, що суперечить усталеній думці радянської історичної школи⁶⁴. Мається на увазі, що в підпорядкуванні у військового комісара дивізії був політичний відділ, який здійснював керування партійно-політичною роботою в РСЧА. І ніде не згадується, що в такій армійській структурі, як дивізія, були політичні установи, куди входили вищезгадані підрозділи, згідно з “Польовою книжкою” Г. Полешка.

Автор дослідження⁶⁵ збирається продовжувати свою роботу і зосередитися на радянському періоді життя Г. Полешка та показати його діяльність на тлі тогочасної історичної доби.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Національний музей історії України: фонди. – РД. – Ф. 719.
2. Національний музей історії України: науковий архів. – Ф. 12.
3. *Боранова Г.* Они боролись за мир на земле Донской. – Газ. “Азовская неделя”. – 12 мая 2005 г. – С. 4; 19 мая 2005 г. – С. 4 / [Электронный ресурс]: Муниципальное бюджетное учреждение культуры “Азовская городская ЦБС”. – Режим доступа: <http://azovlib.ru/index.php/2016-04-06-12-22-12/2016-06-27-12-53-24/10-123/1170-2> (дата обращения: 6.02.2018). – Название с экрана.
4. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник / Інститут історії партії при ЦК Компартії України. Відп. ред. І. Курас. – Київ: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1987. – 632 с.
5. *Зильбер Л. А.* Записки военного врача // Историко-биографический альманах серии “Жизнь замечательных людей”. – Т. 5. – Москва, 1968 / [Электронный ресурс]: Библиотекар.Ру. Электронная библиотека. – Режим доступа: <http://bibliotekar.ru/Prometey-5/20.htm> (дата обращения: 6.02.2018). – Название с экрана.
6. *Колчигин Б. К.* Воспоминания: Успехи 2-й Донской стрелковой дивизии против банд Махно // © оюз писателей (ж., Москва). – 2006. – № 7 / [Электронный ресурс]: Журнальный зал в РЖ, “Русский журнал”. – Режим доступа: <http://magazines.russ.ru/sp/2006/7/11ko7-pr.html> (дата обращения: 6.02.2018). – Название с экрана.
7. *Магерамов А. А.* 9-я Донская стрелковая дивизия. 17.01.2008 / [Электронный ресурс]: ArtOfWar. – Режим доступа: http://artofwar.ru/m/maa/text_0350.shtml (дата обращения: 6.02.2018). – Название с экрана.
8. Офицеры РИА. Крупнейшая открытая база данных и фотоархив офицеров и формирований Русской Императорской Армии начала XX-го века / [Электронный ресурс]: ria1914.info. – Режим доступа: http://ria1914.info/index.php?title=Колчигин_Богдан_Константинович (дата обращения: 6.02.2018). – Название с экрана.
9. Центральный государственный архив Советской армии (с июня 1992 г. – Российский государственный военный архив). В 2 т. Том 2. Путеводитель. – Москва, 1993 / [Электронный ресурс]: Архивы России. – Режим доступа: <http://guides.rusarchives.ru/browse/guidebook.html?bid=121&sid=92104#refid92013> (дата обращения: 6.02.2018). – Название с экрана.
10. *Шаповал С. М.* Зловісні таємниці директора Державного історичного музею УРСР Георгія Полешка. 10.12.2017 / [Электронный ресурс]: Музейний простір. – Режим доступу: <http://prostir.museum/ua/post/40134> (дата звернення: 6.02.2018). – Назва з екрана.

REFERENCES

1. Natsional'niy muzey istorii Ukrainy: phond [National Museum of Ukrainian History: funds].
2. Natsional'niy muzey istorii Ukrainy: Naukoviy Arkhiv [National Museum of Ukrainian History: Scientific Archive

62 Центральный государственный архив Советской армии...

63 *Шаповал С. М.* Зловісні таємниці директора Державного історичного музею УРСР Георгія Полешка...

64 Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. – К., 1987. – С. 436.

65 НМІУ: фонди: РД. – Оп. 719; НМІУ: НА. – Ф. 12. – Оп. 2.

of the Museum].

3. *Boranova G.* Oni borolis' za mir na zemle Donskoy. – Gazeta "Azovskaya nedelya". – 2005. – 12 maya. – S. 4; 19 maya. – S. 4 [*Boranova G.* They struggled for peace on the land of Don. – The newspaper "Azov Week". – 2005. – May 12, p. 4; May 19, p. 19].

4. Velykiy Zhovten' i gromadyans'ka viyna na Ukraini. Entsiklopedicheskiy dovidnyk. – Kyiv, 1987 [Great October and civil war in Ukraine. Encyclopedic Directory. – Kyiv, 1987].

5. *Zil'ber L. A.* Zapiski voennogo vracha. Istoriko-biographicheskiy al'manakh serii "Zhizn zamechatel'nikh ludey". – T. 5. – Moskva, 1968 / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: <http://bibliotekar.ru/Prometey-5/20.htm> (data obrashenia: 6.02.2018). – Nazvanie s ekrana [Notes from the military doctor. – Historical and biographical almanac of series "The Life of Great People". – T. 5. – Moscow, 1968].

6. *Kolchigin B. K.* Vospominaniya: Uspekhi Vtoroy Donskoy strelkovoy divizii protiv band Makhno. – Zhurnal "Souz pisateley". – Moskva, 1972 / [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupa: <http://magazines.russ.ru/sp/2006/7/11ko7-pr.html> (data obrashenia: 6.02.2018). – Nazvanie s ekrana [*Kolchigin B. K.* Memoir: Successes of the 2nd Don Rifle Division against the Makhno Gangs. – The Union of Writers Magazine. – Moskov, 1972].

7. *Mageramov A. A.* Devyata Donskaya strelkovaya diviziya / [Elektronnyi resurs]: ArtOfWar. 17.01.2008. – Rezhym dostupa: http://artofwar.ru/m/maa/text_0350.shtml (data obrashenia: 6.02.2018). – Nazvanie s ekrana. [*Mageramov A. A.* 9nd Don Rifle Division. – Site-magazine: ArtOfWar. – 17 January 2008].

8. Ophitsery RIA. Krupneyshaya otkrytaya baza dannykh I photoarkhiv ophitserov i phormirovaniy Russkoy Imperatorskoy Armii nachala XX veka / [Elektronnyi resurs]: ria1914.info. – Rezhym dostupa: http://ria1914.info/index.php?title=Kolchihyn_Bohdan_Konstantynovych (data obrashenia: 6.02.2018). – Nazvanie s ekrana.

9. Tsentral'niy gosudarstvenniy arkhiv Sovetskoy armii (s iulya 1992 g. Rossiyskiy gosudarstvenniy voenni arkhiv). V dvukh tomakh. Tom 2. Putevoditel'. M., 1993 [Central State Archive of the Soviet Army (since June 1992 Russian State Military Archives). In two volumes. Volume 2. Travel Guide. – M., 1993].

10. *Shapoval S. M.* Zlovisni taemnitsy direktora Derzhavnogo istorychnogo muzeu URSR Georgiya Poleshka. 10.12.2017 // [Elektronnyi resurs]: Muzeinyi prostir. – Rezhym dostupu: <http://prostir.museum.ua/post/40134> (data zvernennia: 6.02.2018). – Nazva z ekrana [*Shapoval S. M.* The ominous secrets of the director of the State Historical Museum of the Ukrainian SSR Georgiy Poleshko. – Site-magazine: Museum space. – 10.12.2017].

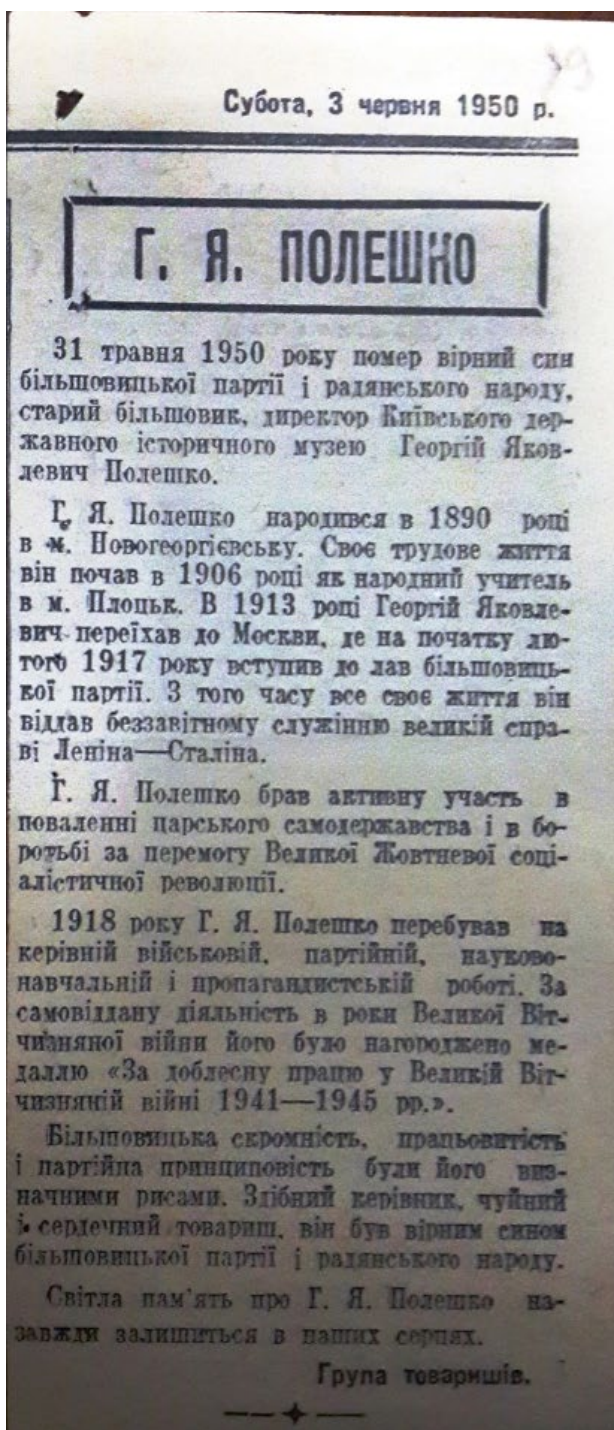

Рис. 1. Некролог Полешка Г. Я.

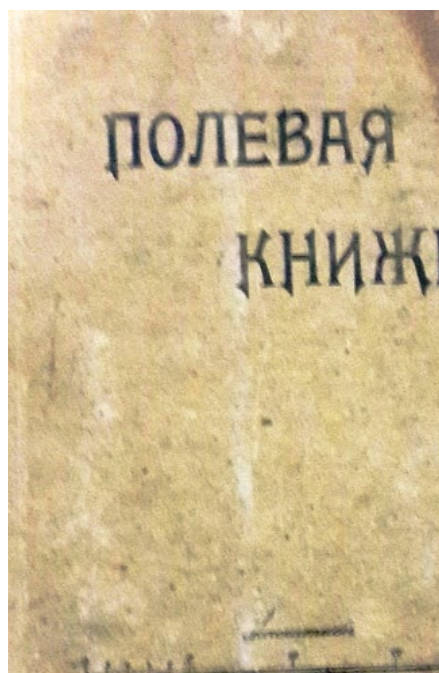

Рис. 2. Польова книжка Полешка Г. Я.: обкладинка.

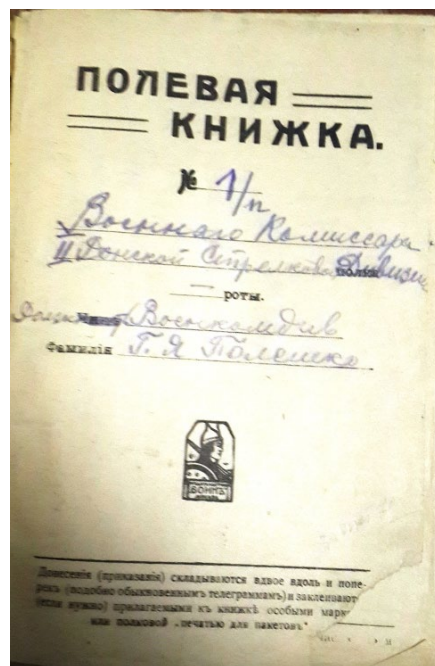

Рис. 3. Польова книжка Полешка Г. Я.